

शब्दकल्पद्रुमः।

तृतीयकाण्डम् ।

प

पक्तिशू

पक्क

प, पकारः । स तु पक्षमवर्गस्य प्रथमो यज्ञनख्यैक-
विंशतितमो वर्णः । अस्योच्चारणस्थानं ओष्ठः ।
इति आकारणम् ॥ (तथा च शिञ्जायाम् ।
“कच्छ्रावह्राविचुयश्रास्तालया ओष्ठजावुपु” ॥
अस्योच्चारणे आभ्यन्तरप्रयत्नः । ओष्ठेन सह
जिह्वायस्य स्पर्शः ॥) तत्पर्यायः । लोहितः २
पार्श्वः ३ शूरः ४ । इति सप्तमाम्ने वर्णाभि-
धानम् ॥ अस्य तत्त्वं यथा,—

“अतः परं प्रवक्ष्यामि पकाराक्षरमवयवम् ।
चतुर्वर्गप्रदं वर्णं शूरचन्द्रसमप्रभम् ॥
पक्षदेवमयं वर्णं खरं परमकुण्डली ।
पक्षप्राणमयं वर्णं त्रिपुक्तिवर्धितं सदा ॥
त्रिगुणावहितं वर्णमात्मादितत्त्वसंयुतम् ।
महामोक्षप्रदं वर्णं हृदि भावय पार्थिवि ॥” ॥

इति कामधेनुतन्त्रे ५ पटलः ॥

(वङ्गभाषायां) अस्य लेखनक्रमो यथा,—
“कुक्षिता वामरेखायाः कोणाद्विषयतोऽपरा ।
कुक्षिता सापि विज्ञेया मात्रा वामोन्नता तथा ॥
शम्भुत्रणा भगवती क्रमशःसप्त तिष्ठति” ॥

इति वर्णोद्धारतन्त्रम् ॥

अस्योत्पत्तिप्रकारो यथा,—

“ऋदुरेप्रथकारश्च ऋङ्गो दन्तगन्ताथा ।
हतवर्गलसानोष्ठानुपूपभानसंज्ञकात्” ॥
इति प्रपक्षसारः ॥ तस्य ध्यानं यथा,—
“विचित्रवसना देवीं द्विभुजां पङ्कजचक्षुषाम् ।
रक्तचन्दनलिपामङ्गीं पद्ममालाविभूषिताम् ॥
मखिरलादिकेयूरहारभूषितविषहाम् ।
चतुर्वर्गप्रदां निळां निळानन्दमयीं पराम् ॥
एवं ध्यात्वा पकारस्तु तत्फलं द्रष्टव्यं जपेत्” ॥

इति वर्णोद्धारतन्त्रम् ॥ तस्य नामानि यथा ।

“पः पूरप्रियता तोच्छा लोहितः पक्षमो रमा ।

शुद्धकर्ता निधिः शेषः कालरात्रिः सुवाहिता ॥

तपनः प्रालनः पाता पद्मरेणुर्निरञ्जनः ।

सावित्री पातिनी पानं वीरतत्त्वो धनुर्हरः ॥

दक्षपार्श्वश्च सेनानी मरीचिः पवनः शनिः ।

उडुीशं जयिनी कुम्भोत्थलं रेखा च मोक्षक ॥

मूला द्वितीयमिन्द्राणी लोकाणी मग आत्मनः” ॥

इति नानातन्त्रशास्त्रम् ॥

(अनुबन्धविशेषः । यथा कविकल्पद्रुमे ।

‘नः खादिः पो मुचादिर्मः शमादिर्मो विचोस्यमोः’ ।

तेन मुच लक्ष्म प औ मोच इत्यस्य कटि मुहति ॥)

पः, पुं, (पातयति वेगेन वृक्षादीन् । पत् + कर्त्तरि

ङः । अन्तरिक्षे च ।) पवनः । (पतति वृक्षात् ।

पत् + कर्त्तरि ङः ।) पर्वणम् । (पीयते इति ।)

पानम् । पाता । इत्येकाक्षरकोषः ॥

(यथा, मनुः । २ । १३६ ।

“राजस्रातकयोश्चैव ज्ञातको वृपमानभाक्” ॥)

पक्कयः, पुं लीं, (पचति आदिनिष्कर्मसंभिति ।

पच् + क्तिप् । पक् श्रवरः तस्य कण्यः कलह-

शब्दः कोलाहलशब्दो वा यच्च ।) श्रवरा-

लयः । इत्यमरः ॥ २ । २ । २० ॥ (यदुक्तम् ।

“मध्येविन्धाटवि पुरा पक्कयस्यजनाश्रयोः ।

पक्षीपतिरभूदयः पिङ्गाश्च इति विभ्रुतः” ॥)

पक्तपौडः, पुं, वृचविशेषः । पक्षौड इति

हिन्दी भाषा । तत्पर्यायः । पक्षलब्धः २

वर्द्धनः ३ पक्षरचक्रः ४ । अस्य गुणाः । इष्ट-
ञ्जनविधौ शस्त्रालम् । कटुलम् । जीर्णव्वरापह-

लक्ष । इति राजनिर्घण्टः ॥

पक्ता, [ऋ] त्रि, (पचतीति । पच पाके +

“खुल्लचौ” । ३ । १ । १३३ । इति ङच् ।)

पाककर्ता ।

(यथा अथर्ववेदे । १० । ६ । ७ ।

“ये ते देवि ! शमितारः पक्तारो ये च ते जनाः” ॥)

अथौ पुं । यथा । आर्येये २ अध्यायः ॥

“अन्नघटा च पक्ता च पचभोक्ता पचे नमः” ॥

पक्तिः, स्त्री, (पचते परिचिन्वते इति । भावे

क्तिन् ।) गौरवम् । पाकः । इति मेदिनी ॥

(यथा, मनुः । ३ । ६७ ।

“वैवाहिकेऽथौ कुर्वीत यद्दं कर्म यथाविधि ।

पक्षयज्ञविधानञ्च पक्तिज्ञानाद्विर्त्तौ गृही” ॥)

पक्तिशूलं, स्त्री, (पक्तां मुक्तस्यान्नादिकस्य परि-

ग्रामे जायते यत् शूलं रोगविशेषः ।) परिग्राम-

शूलम् । तत्पर्यायः । पाकजम् २ परिग्रामजम्
३ । इति राजनिर्घण्टः ॥

पक्कं, स्त्री, (पचतेऽनेन । पच् “यष्टवीपचिव-
चौति” । ऊर्णां ४ । १६६ । इति ञः ।) गार्ह-
पत्याभिः । इत्युणादिकोषः ॥

पक्किमं, त्रि, (पाकेन विट्त्तम् । डु पच पाके
+ “द्वितः क्तिः” । ३ । ३ । ८८ । इति क्तिः ।
“क्तिमं नित्यम्” । इति मम् ।) पाकिमम् ।
पाकाञ्जातम् । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

पक्कं, स्त्री, (पचते ऋ । पच + क्त । “पचो वः” ।
८ । २ । ५२ । इति निष्ठातस्य वः ।) खिन्न-
तस्तुलादि । तत्र पाकस्य विधिनिषेधादियथा,—

“पूर्वांशामिसुखी भूला उत्तरांशसुखेन वा ।

पचेदन्नञ्च मधाङ्गे सायाङ्गे च विवर्णयेत् ॥

अथग्राशामिसुखे पक्ता अन्ततानं निबोध च ।

पूर्वसुखो धर्मकामः शोकहानिश्च दक्षिणे ॥

श्रीकामश्चोत्तरसुखो पतिकामश्च पश्चिमे ।

ऐशान्याभिसुखे पक्ता दरिद्रो जायते नरः” ॥

“यदा तु आयसे पाचे पक्कमन्नाति वै द्विजः ।

स पापिष्ठोऽपि भुङ्क्तेऽन्नं रौरवे परिपच्यते ॥

ताम् पक्ता चक्षुर्हानिर्मयी भवति वै क्षयम् ।

खर्बपाचे तु यत् पक्कं अन्तं तदपि स्मृतम्” ॥

“पिष्टभ्यां पक्कमन्नञ्च पिष्टयेद्यं यश्चिन्ति ।

पुच्छरीकस्य यज्ञस्य लभते फलमीश्रितम् ॥

वातुलेन तु यत् पक्कं भगिन्या च कनिष्ठया ।

असगोत्रेण यत् पक्कं शोणितं तदपि स्मृतम् ॥

अभक्तं च यत् पक्कं खिया पक्कं तथैव च ।

पक्कपाचे च यत् पक्कं तत् सर्वं निष्कलं भवेत्” ॥

“उडुमरेण काष्ठेन कदम्बस्य दलेन च ।

शालेन कारमर्देन उदरावत्तकेन च ॥

पक्कान्नं नैव सुञ्जीत सुक्ता रात्रिसुपावसेत् ।

गर्हितान्नमवीरान्नं सुक्ता लक्ष्णं समाचरेत् ॥

अप्रजा यातु वनिता नाश्रीयादेव तदृष्टे” ॥

“शालकाष्ठस्य पक्कान्नं शिरीषकस्य चैव हि ।

क्वलिचक्यातकस्यैव वक्ष्यावाद्यकस्य च ।

भेरकशास्त्रालोकापि पक्कान्नं गर्हितं स्मृतम्” ॥